

Лора ДОНЧЕВА (ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”, България)

КОНСТИТУЦИЯТА ОТ 1947 Г. И БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА

THE CONSTITUTION OF 1947 AND THE BULGARIAN ORTHODOX CHURCH

Determining the relations between church and state has a significant place in the development and the adoption of the Constitution of 1947. The purpose of this scholarly report is to follow the debates in the different stages of activity of the Constitutional Commission in clarifying the texts relating to the constitutional position of the Bulgarian Orthodox Church; to clarify the position of the Holy Synod on the parliamentary principles of regulating the relationship between church and state; to indicate the changes in constitutional texts in the autumn of 1947 clarifying the impact of the Constitution of Yugoslavia of 1946 on the final editing of the texts relating to the status of the BOC and its relationship with the state.

The conclusion emphasizes that the attempts of the Holy Synod at changes in the proposed text of the Fatherland Front on the status of the Bulgarian Orthodox Church were unsuccessful. The new Constitution abolished its dominant position among the other religions in the country and gave the authority of the ordinary legislation to deal with matters relating to legal status, material support, internal settlement and government of different religion communities.

Keywords: the Bulgarian Orthodox Church, constitution, state, the Fatherland Front, the Bulgarian Workers' Party (Communist), the Holy Synod, the Constitutional Commission.

Започналият на 9 септември 1944 г. процес на необратими промени в държавната организация приключва с приемането на Конституцията от 1947 г. Своето място в дебатите при изработването на новата Конституция имат и въпросите, свързани с определяне на конституционните принципи на отношенията между църквата и държавата. Предвижданата промяна в конституционното положение на Българската православна църква (БПЦ), отнасяща се до разделянето на църквата и държавата, стои в основата на продължителните опити на Светия Синод публично и в пряк диалог с представители на държавата и Конституционната комисия да постигне изменение на конституционните текстове в посока, която ще осигури на БПЦ статут, гарантиращ нейната автономия и запазване мястото ѝ в духовния живот на българското общество. Няколко са важните моменти, свързани с анализирането на работата по уточняване на конституционните принципи, определящи рамките на отношенията

между БПЦ и държавата в новата Конституция: проследяване дебатите през различните етапи от дейността на Конституционната комисия при изработването на текстовете, отнасящи се до конституционното положение на БПЦ; изясняване на позицията на Св. Синод по възприетите от парламентарната комисия принципи на уреждане отношенията между църква и държава; посочване на направените изменения в конституционните текстове през есента на 1947 г. и уточняване на влиянието, което оказва Конституцията на Югославия при окончателното редактиране на текстовете, изясняващи статута на БПЦ и отношенията ѝ с държавата.

Изследваният проблем изисква преди всичко разкриване на конституционното положение на църквата до 9 септември 1944 г. В Търновската конституция е обособена отделна глава IX „За вярата”, текстовете на която определят, от една страна, отношенията между БПЦ и държавата, а от друга се отнасят до въпросите, засягащи останалите вероизповедания на територията на страната. С чл. 37 на първата българска Конституция се подчертава доминиращото положение на БПЦ: „Господствующа в Българското Княжество вяра е Православно-Християнската от Източно изповедание” (Български конституции 1990: 24). Проучванията, посветени на конституционните основи на отношенията между БПЦ и държавната власт, показват, че текстовете, отнасящи се до статута на БПЦ в Конституцията, се оказват в известен смисъл неприложими в обществената практика – чл. 37, който определя на БПЦ господстващо положение в държавата, „остава без пълноценна практическа реализация” (Петков 2009: 179); чл. 39 „не успява да изпълни национално-политическото си предназначение да гарантира чрез едно общо синодално управление на БПЦ единството на разпокъсаните след 1878 г. и попаднали в различни държави части на българската нация” (Петков 2010: 79). До 9 септември 1944 г. не се привежда в действие и чл. 42 от Търновската конституция, който предвижда създаване на закон за инославните и иноверните вероизповедания, причината за което е в известен смисъл съществуващото противоречие между заложените два принципа в Търновската конституция – първият, определящ доминиращото положение на източното православие в държавата (чл. 37) и вторият, гарантиращ свободата на вероизповеданията (чл. 40) (Проданов 2010: 64).

Съществена промяна в отношенията между църква и държава настъпва след 9 септември 1944 г., когато се установява властта на Отечествения фронт (ОФ), в който ръководна роля играе Българската работническа партия-комунисти (БРП(к)). В програмата на правителството на ОФ от 17 септември 1944 г. се обявяват нови принципи на взаимоотношения между църквата и държавата. В раздела за вътрешна политика са заложили следните основни положения: „Пълна свобода на вероизповеданията и на религиозна търпимост”; „Уреждане режима на църквите и отделяне църквата от държавата”; „Въвеждане на гражданския брак”; „Преустройство на цялата образователна система

на демократични и научни основи съобразно с нуждите на живота...” (Христоматия 1992: 12). През първите години от управлението на ОФ се предприемат редица стъпки в посока на ограничаване на влиянието и участието на БПЦ в осъществяване на религиозното обучение в училищата. На 6 октомври 1944 г. със специално окръжно се изважда вероучението от учебните програми, както и четенето на молитва преди и след учебните занятия. През януари 1945 г. се издава второ окръжно, с което се разрешава факултативното изучаване на вероучението. След проявената известна толерантност към преподаването на вероучение по време на ръководството на просветното ведомство от Стоян Костурков, през януари 1946 г. със Заповед №151 на неговия приемник Рачо Ангелов, се определя, че религиозното обучение трябва „да стане вън от учебните занятия и вън от училището”. На 1 февруари 1946 г. с постановление на Министерски съвет се коригира тази заповед в смисъл, че „обучението по религиозните предмети може да става в училището само факултативно” и „само с наличния училищен персонал” (Калканджиева 2002: 77–90). През май 1945 г. се приема и наредба-закон за брака, с която се въвежда задължително гражданският брак. Постепенно се ограничава и изтласква Църквата и от полето на благотворителната дейност – организиране на сиропиталища, старопиталища, детски леговища (Калканджиева 2002: 108–117).

Заявеният в програмата на правителството на ОФ и прокаран с реални политически действия през първите години след 9.IX.1944 г. стремеж към ограничаване ролята на БПЦ в обществения живот и изграждане отношенията между църквата и държавата върху основата на нови принципи достига своята кулминация през 1946–1947 г., когато се пристъпва към подготовка и приемане на новата Конституция. Как се поставя и решава в процеса на изработването на Конституцията проблемът за положението на БПЦ и отношенията ѝ с държавата?

В първия проект на БРП(к), изработен през август-септември 1946 г., чл. 68 оповестява: „На гражданите се обезпечават свобода на съвестта и на изповеданията. Църквата е отделена от държавата”. Текстът на чл. 67, ал. 2 посочва: „Законен е само гражданският брак, сключен пред установените органи”, а в чл. 69 се подчертава, че „Образованието е светско с демократичен и прогресивен дух”¹.

Следващата стъпка в изясняването на концепцията за новата Конституция на управляващата коалиция е заседанието на Националния комитет (НК) на ОФ с ръководствата на петте отечественофронтовски партии на 27 септември и 1 октомври 1946, по време на което се обсъжда изработеният от Комунистическата партия конституционен проект. При разглеждането на чл. 68 Васил Коларов поставя на обсъждане въпроса за прибавяне на нова алинея, с която да се определи, че организацията и издръжката на църквата се предоставя на вярващите. Своето мнение изказва Димитър Ганев, според който държавата по известни съображения може да дава на църквата определени

субсидии. Михаил Геновски прави предложение, което вече е споделил в 15-членната отечественофронтowska комисия, прегледала в няколко поредни заседания от 21 до 25 септември 1946 г. комунистическия проект преди общото заседание на НК на ОФ и ръководствата на отечественофронтowskiите партии. Според него думата „църква” трябва да се замени с „вероизповедни общини”, тъй като под църква се разбира християнска вероизповедна община. Що се отнася до чл. 67, ал. 2 В. Коларов категорично заявява, че логично следствие от прокарването на принципа на отделяне на църквата от държавата е обявяването за законен само гражданският брак². Така на практика текстовете от първия комунистически проект остават непроменени в публикувания на 4 октомври 1946 г. във в. „Отечествен фронт” проект на НК на ОФ за Конституция³.

Официалното становище на Св. Синод на БПЦ по публично обявения проект на управляващите за нова Конституция е оповестено в Изложение, обсъдено и прието на заседание, проведено на 1 ноември 1946 г. в Рилския манастир⁴. В самото начало е направена констатацията, че „БПЦ в този проект е напълно пренебрегната”⁵. Давайки примери за отделянето на църквата от държавата в други страни, Св. Синод отстоява разбирането, че „нито има някаква истинска национална нужда, нито може да има някаква истинска всенародна полза от разкъсване или разслабване на духовните връзки между българската народна държава и православната българска народна църква”. На тази основа се настоява за запазване в новата Конституция на ония основни начала, които са уреждали отношенията между църква и държава до този момент, тъй като църквата „смята за свой свещен дълг към народа да остане и занапред вярна на историческото си призвание като истинска народна църква и като нравствена опора на българската народна държава”⁶. Допускайки възприемането на модела на разделяне на църквата от държавата, Св. Синод подлага на критика текстовете на чл. 62, 63, 64 от проекта на управляващия ОФ, настоява да се прокарат в Конституцията такива начала, които да запазят „лоялни и благожелателни отношения между държавата и църквата” и прави конкретни предложения за включването на следните текстове в новата Конституция: „БПЦ е корпорация от публично-правен характер”; „БПЦ се ползва със свободата на вътрешно самоуреждане и самоуправление, на култ, на вероучение и на благотворителност”; „Богохулството, кощунството, насилието върху верската съвест и смущението на църковните служби са наказуеми”; „Държавата подпомага църквата в материално отношение с необходимите субсидии”. По отношение на чл. 64 „Образованието е светско с демократичен и прогресивен дух” се предлага допълнението „но неутрално в миросгледно отношение”⁷.

Как трябва да бъдат осмисляни тези предложения на БПЦ? Искането за включването на конституционен текст, според който БПЦ е корпорация от публично-правен характер, не е ново от гледна точка на църковното право. През 1933 г. известният богослов проф. Стефан Цанков посочва няколко основни

конституционни принципи, регламентиращи отношенията между държава и църква в славянските държави. Първият отразява положението „всички признати църкви (и изповедания) да запазят своите връзки с държавата на публично-правни корпорации” (Цанков 1933: 4). Вторият важен принцип, характерен за правовата държава, е свободата на съвестта и изповеданията. На трето място проф. Ст. Цанков извежда принципа на известни държавни ограничения, държавен надзор „в името на общите интереси на цялото общество, на самата държава” (Цанков 1933: 7). Като важен принцип се посочва предвиждането на „пълна автономия в управлението (самоуправление) на църквата (или религиозните общества), а именно: преди всичко в техните чисто вътрешни дела (установяване и изповядане на религиозните истини и религиозно-нравствени правила, както и самото религиозно обучение; установяване и – публично или частно – упражнение на култа; установяване и упражнение на своя вътрешен ред и дисциплина, т.е. правото на собствено правообразование и управление)” (Цанков 1933: 9). Важен е изводът на проф. Ст. Цанков, че „правата и привилегиите, които държавата дава на изповеданията са еднакви за всички църкви и изповедания, т.е. че нито едно изповедание не може да бъде облагодетелствано за сметка на друго изповедание, нито пък една църква може да бъде облечена в специални права и блага, или друга да бъде натоварена със специални задължения и отговорности” (Цанков 1933: 10). В публикуваното през 1939 г. изследване, посветено на историята на БПЦ след Освобождението, проф. Ст. Цанков посочва като важна характеристика на правовите отношения между държавата и църквата положението, че „БПЦ е самоуправляема (автономна) публично-правна корпорация, и като такава, нейната самоуправляемост се изразява в свободата да определя своето вероучение и култ, да установява сама (или в споразумение с държавата) своето устройство и да ръководи (или упражнява) сама управлението си (в администрацията на своя персонал, в църковната дисциплина и в управлението на църковните имоти)” (Цанков 1939: 172). Що се отнася до останалите предложени текстове, тяхното включване в новата Конституция вероятно се свързва със стремежа да се предвидят конституционни гаранции, чрез които да се преустанови наложената след 9 септември 1944 г. практика на изместване и ограничаване на БПЦ в дейности, които в предишния период са осмисляли до голяма степен нейните обществени функции.

След конституирането на VI Велико народно събрание (ВНС) в резултат на изборите от 27 октомври 1946 г., депутатите избират 55-членна Конституционна комисия, която трябва да изработи проектоконституцията. Тя организира дейността си в четири секции, като въпросите, свързани с правата и задълженията на гражданите се разглеждат в четвърта секция, която провежда четири заседания. Проблемите, свързани с чл. 63 от проекта на НК на ОФ, който се приема за основа на нейната работа, са предмет на обсъждане на заседанието, проведено на 24 декември 1946 г. Първият участник в дискусиата, д-р Пенчо

Костурков, поставя на обсъждане въпроса „не е ли уместно да се каже, че държавата подпомага църквата на религиозна основа и да се забранят злоупотребленията с религията за политически цели”, позовавайки се на сходни текстове в Конституцията на Югославия. Той е категоричен, че ако „не желаем църквата да умре, трябва да я подпомогнем”. Людмил Стоянов смята, че въпросът за създаване на политически организации от страна на църквата за Югославия може да е оправдан, но счита, че подобна опасност в нашата страна няма. Що се отнася до втората част на предложението на П. Костурков, той го подкрепя, защото нашата църква е „бедна” и предлага следния текст: „Държавата може да подпомага църквата”. В същото време изказва убеждението, че от политическа гледна точка би било добре да има такъв текст, за да знае българският народ, че държавата ще подпомага църквата. П. Костурков също посочва, че трябва да се предотврати възможността да се спекулира с твърдението, че държавата се обявява против църквата. Предложението да бъде подпомагана църквата от държавата се определя от Юсеин Шолев като правилно, защото тогава и джамиите ще могат да разчитат на държавна помощ.

В дискусиата се намесва Недко Ботев (Български земеделски народен съюз – Никола Петков – БЗНС–НП) със следното предложение: „Господстващата вяра в НРБ е от източно-православното вероизповедание. Църквата е отделена от държавата и се управлява от устав, който да не противоречи на Конституцията и на законите”. На въпроса на Здравко Митовски защо в основния закон трябва да утвърдим господстващата религия, Н. Ботев отговаря: „За мене това е едно основно начало, което съществува и върху което е изградена нашата държава. Ние с един замах не можем да унищожим всички тези придобивки, които българският народ е получил от борбата за духовно възраждане до днес”.

Несъгласие с изказването на Н. Ботев изразява Минчо Нейчев (БРП (к)). Поставянето в Конституцията на текст, според който господстващата вяра е източноправославна, би задължило всеки гражданин да изповядва източноправославното вероизповедание. Той е категоричен, че свободата на съвестта е важен принцип, който дава право на всеки да бъде такъв, какъвто иска. Дава пример със съветската конституция, в която се предвижда и свобода на агитацията против религията. Окончателното му становище е: „Не можете да оставите господстващата религия и да поддържате свобода на съвестта”. От друга страна отбелязва, че ако църквата бъде народна, тя ще бъде подпомагана от държавата и това може да бъде вписано в Конституцията.

Своето становище споделя и Тодор Самодумов (БРП (к)). Според него вмъкването на текст, според който източноправославната вяра е господстваща в страната, „ще съставлява една привилегия вече за известни верски съсловия”, което влиза в противоречие с чл. 60 („Не се признават никакви привилегии, основани на народността, произхода, вярата и имотното състояние”). Отчитайки

особеностите на политическия момент, Т. Самодумов отбелязва, че не могат да се пренебрегнат верските чувства на народа и „ще толерираме и православно, и мохамеданско, и еврейско вероизповедание”.

Мнението си излага и Йордан Ковачев (БЗНС–НП), според който неправилно в предложения текст се говори за отделяне на църквата от държавата. Неговата теза е, че трябва да се говори за отделяне на църквите от държавата, защото в противен случай трябва да се уточни коя е тази църква, която се отделя. Своето тълкуване споделя и Цола Драгойчева: „Понеже досега е била вързана за държавата православно църква, затова тя трябва да се отделя от държавата”. Й. Ковачев предлага да се направи допълнение в първа алинея на чл. 63. Неговото разбиране е, че има една свобода, която трябва да бъде защитена – философското убеждение, т.е. счита, че трябва да се запише свобода на съвестта, убежденията и изповеданията, тъй като съвестта е „елемент от чувствения свят”. Против това предложение се изказва Т. Самодумов, който заявява: „Съвест не е чувствен елемент. Тя е толкова чувствен, емоционален, колкото и интелектуален елемент”⁸.

След приключване на работата на секциите се сплюбява конституционен вариант, който се внася за обсъждане в пленума на Конституционната комисия. На петото пленарно заседание на Конституционната комисия, проведено на 14 март 1947 г., се разглежда чл. 65, отнасящ се до статута на БПЦ. При докладването на текста се споменава, че в четвърта секция са възникнали спорове. Опозицията е предложила вписването на текст, съществуващ и в Търновската конституция – че господстващата религия е източно-православната. В края на дебатите комисията приема краткия текст, заложен в проекта на НК на ОФ и одобрен от комисията от специалисти, която консултира работата на парламентарната комисия: „На гражданите се обезпечават свобода на съвестта и изповеданията. Църквата е отделена от държавата”. Относно исканията на Св. Синод се казва, че те засягат административно църквата, поради което ще бъдат уредени със специален закон⁹. Този кратък текст на чл. 65, гласуван от пленума на Конституционната комисия, влиза и в проектоконституцията, която е внесена за обсъждане в пленарната зала на ВНС на 20 май 1947 г.¹⁰

През периода март – юни 1947 г. направените в Изложението на Св. Синод предложения за допълнение на текстовете на подготвяната нова Конституция се отстояват от българските архиереи както в официално изпратени писма, така и по време на организирани срещи с министър-председателя и представители на Конституционната комисия. На 22 март 1947 г., в писмо №1470 до министър-председателя, Св. Синод изразява своето огорчение от факта, че парламентарната конституционна комисия не е уважила нито едно от неговите искания по отношение на текстовете в Конституцията, които засягат БПЦ. Отправя се молба за съдействие, за да се „изправи сторената грешка” и да се осигури на църквата „онова положение и значение в живота на народа, което тя

е имала и трябва да има като българска в пълния смисъл на думата народна църква¹¹.

Опитите на Св. Синод да предизвика промени в проектоконституцията в желаната посока продължават през май и юни 1947 г. Българските архиереи търсят застъпничеството на Кимон Георгиев пред министър-председателя и председателя на ВНС за включване на исканите изменения в конституционните текстове, отнасящи се до статута на БПЦ¹².

На 15 юни 1947 г. се провежда среща между министър-председателя Г. Димитров, министъра на външните работи К. Георгиев, директора на вероизповедния отдел при Министерството на външните работи и на изповеданията – пълномощния министър Димитър Илиев, началника на кабинета на министър-председателя Петър Григоров и пълния състав на Св. Синод¹³, на която отново се разискват важни въпроси, свързани с положението на БПЦ и подготвяната нова Конституция. Няколко дни по-късно (19 юни 1947 г.), директорът на изповеданията изпраща писмо до председателя на ВНС, в което намира място част от връчената от екзарх Стефан на 15 юни Паметна бележка, включваща получените широка публичност предложения на Св. Синод за допълнения в проектоконституцията, залегнали в Изложението от 1 ноември 1946 г., разширени в посока осигуряване свободното организиране на религиозно-просветната дейност, ограничаване посегателствата върху имотите на БПЦ, освобождаване на църковно-просветните и църковно-благотворителни предприятия от данък върху оборота¹⁴. В опитите да намери необходимата подкрепа за удовлетворяване на своите искания, на 20 юни 1947 г., Св. Синод отново изпраща писмо до министъра на външните работи и изповеданията К. Георгиев с настоятелна молба да изложи пред парламентарната комисия известните вече искания, приемането на които ще създаде необходимите условия за „взаимно доверие и искрено, лоялно и усърдно сътрудничество между църквата и държавата за доброто и преуспяването на народа ни“¹⁵.

Въпреки непрекъснатите опити да бъде въздействано на Конституционната комисия да разгледа и приеме исканите допълнения към конституционните текстове, отнасящи се до БПЦ, в гласуваната на първо четене проектоконституция, в чл. 69, алинея 2, кратко е записано: „Църквата е отделена от държавата“, в чл. 67 категорично е постановено, че „законен е само гражданският брак, сключен пред установените органи“, а в чл. 70 е отбелязано, че „Образованието е светско с демократически и прогресивен дух“¹⁶.

Мотивите за отхвърляне на предложенията на Св. Синод са изложени в специална Записка, подготвена от главния докладчик на Конституционната комисия на 2 април 1947 г. Йордан Чобанов посочва, че „отделянето на църквата от държавата е елементарно изискване на всяка колко-годе последователна демокрация“. Той е категоричен, че само така може да се гарантира действителна свобода на съвестта и изповеданията. Искането за признаване на право-

славната църква като корпорация от публично-правен характер характеризира като „доста неясно, както откъм юридическа, така и откъм политическа страна”¹⁷. Заключение е, че не съществуват „убедителни основания” за вписване на предложенията на Св. Синод от 1 ноември 1946 г. в проекта за Конституция. Една част от предложенията той определя като „безпредметни” (например искането за гарантиране свободата на култа и вероучението, при наличието на чл. 69, ал. 1, с който се гарантира свободата на съвестта и на изповеданията), други като „съвършено неприемливи” („неограничена свобода на вътрешно самоуправление и самоуреждане”, изоставяне на гражданския брак като единствено задължителен за всички български граждани), а трети, като неподлежащи на конституционно уреждане поради „техния временен или условен характер” (материално подпомагане на църквата, факултативно религиозно обучение в училищата)¹⁸.

Настъпилите през есента на 1947 г. промени във вътрешнополитическия живот и международната обстановка създават условия за съществени изменения в гласуваната през юни проектоконституция. Утвърдените от Полското съвещание на деветте работнически и комунистически партии в Европа насоки за изграждане на социализъм в източноевропейските страни определят и същността на конституционните промени. Главният докладчик на Конституционната комисия Й. Чобанов отбелязва в своята Обяснителна записка от 1 ноември 1947 г., че през лятото (юни–юли), след срещата на Св. Синод с министър-председателя Г. Димитров, са провеждани неколкократно срещи с комисия от трима митрополити в кабинета на директора на вероизповеданията, за да се обсъдят възможните корекции в Конституцията във връзка с исканията на Св. Синод. Й. Чобанов уточнява, че по информация на архиереите, Г. Димитров им е дал „уверения”, че в Конституцията ще намери израз по-особеното отношение към БПЦ за разлика от другите религиозни общности в страната като „историческа църква на българския народ – като българска национална и народна църква”. Както подчертава главният докладчик „без поемане на какъвто и да било ангажимент и под всички резерви” той обещал да предложи на комисията следния нов пасаж към чл. 70: „С особен закон се урежда правното положение, материалната издръжка и правата на вътрешно самоуреждане и самоуправление на верските общности, зачитайки особените исторически заслуги на БПЦ като национална и народна църква”. В Обяснителната записка се посочва, че е необходимо да се обсъди от политическа гледна точка целесъобразността от вмъкването на подобен текст¹⁹.

През първата половина на ноември Й. Чобанов изработва нов вариант на проектоконституция. Разширен е текстът на чл. 79 (чл. 69 от проектоконституцията, приета на първо четене). Първа алинея има следния вид: „На гражданите се обезпечават свобода на съвестта и на изповеданията, както и свобода на извършване на религиозните обреди”. Втора алинея съдържа вече познатия

текст: „Църквата е отделена от държавата”. Прибавени са две нови алинеи. Според трета алинея: „Особен закон урежда правното положение, въпросите за материалната издръжка, а така също правото на вътрешно самоуредване и самоуправление на различните верски общности, като държи сметка за особените исторически заслуги на БПЦ, като национална и народна църква на българския народ”. Последната, четвърта алинея, гласи: „Забранява се злоупотребяването с църквата и религията за политически цели, както и образуването на политически организации на верска основа”²⁰.

В Библиотеката на Народното събрание са запазени няколко варианта, по които може да се проследи изменението на конституционните текстове, отнасящи се до статута на БПЦ. В първия проект на Й. Чобанов е отразен компромисът, постигнат в дългите преговори между Св. Синод и представителите на Конституционната комисия (Й. Чобанов и Владимир Димчев) през лятото на 1947 г., след проведената среща на 15 юни между Г. Димитров и Св. Синод. Изработеният конституционен проект Й. Чобанов изпраща за мнение на В. Коларов, след което е внесен за обсъждане в Политбюро на ЦК на БРП (к). Като се има предвид, че в екземпляра, посочен от Й. Чобанов като одобрен от Политбюро и внесен в пленума на Конституционната комисия на 19 ноември²¹, в чл. 78, ал. 3, последната част от текста („като се държи сметка за особените исторически заслуги на БПЦ като национална и народна църква на българския народ”) липсва²², може да се приеме, че на заседанието на Политбюро е бил редактиран този текст и е била премахната частта, която би удовлетворила до известна степен БПЦ от гледна точка на признаването на нейното по-особено място сред останалите вероизповедания в страната.

Силно въздействие при изработване на Конституцията от 1947 г. оказва Конституцията на Югославия. Изменението на текстовете, отнасящи се до статута на БПЦ през есента на 1947 г. става под влиянието на югославската Конституция от 1946 г. (Геновски 1948: 81). Ако в проектоконституцията от пролетта на 1947 г. първите две алинеи на чл. 69 отговарят на съдържанието на първите две алинеи от чл. 25 на югославската конституция, то през есента на 1947 г. допълнително, по югославски образец, към първа алинея на чл. 78 се прибавя текст, с който се гарантира свободата на извършване на религиозни обреди. Аналогично на чл. 25, ал. 4 от югославската конституция, към чл. 78 се прибавя алинея, според която се забранява злоупотребата с църквата и религията за политически цели, както и образуването на политически организации на верска основа. Необходимо е да се посочи, че някои от заложените в югославския основен закон принципни положения не намират място в българската Конституция. Такъв е случаят с чл. 25, ал. 5 от новата Конституция на Югославия: „Държавата може да подпомага материално религиозните общности”. В дебатите по българската Конституция присъства осезаемо въпросът за материалното подпомагане на църквата – откриваме го в исканията на БПЦ,

в проведените дебати в четвърта секция на Конституционната комисия, но до включване на такъв текст в окончателния вариант на Конституцията от 1947 г. не се стига. В чл. 26, ал. 2 от югославската конституция е записано: „Законен е само бракът, сключен пред надлежните държавни органи. След сключването на брака гражданите могат да извършват и венчаване според религиозните правила”. Втората част на този текст, отнасяща се до възможността за сключване на брак и според религиозните правила липсва в чл. 76 от българската Конституция: „Законен е само гражданският брак, сключен пред установените органи”. Чл. 38, ал. 5 от югославската конституция: „Училището е отделено от черквата” също не намира място в българската Конституция от 1947 г. (Геновски 1948: 84).

На 21 ноември 1947 г., т.е. след провеждането на заседанието на пленума на Конституционната комисия, Св. Синод чрез министъра на външните работи изпраща писмо №7694 до министър-председателя Г. Димитров, в което споделя своето „голямо огорчение” от факта, че не са отразени не само „минималните искания”, предложени на последните консултации, а и „формулираният от двамата представители на парламентарната комисия текст”²³. От писмото на Св. Синод, с дата 28 ноември 1947 г., до П. Григоров, директор на кабинета на министър-председателя, става ясно, че е установен контакт с председателя на ВНС д-р М. Нейчев, който е заявил, че „едва ли ще може да се направи нещо повече или нещо друго освен това, което е направено във внесения проект за второ четене”²⁴.

На 30 ноември 1947 г. в пленарната зала на ВНС се гласува текстът на чл. 78. Какви са мотивите, които посочва Й. Чобанов във връзка с направените промени в чл. 78 (старият чл. 69 от проектоконституцията, приета на първо четене). Прибавянето към първа алинея на текст, с който се гарантира свободата на гражданите да изпълняват религиозни обреди е обяснено с решението на комисията това да бъде изрично казано, въпреки че се съдържа негласно в прокламираната свобода на съвестта и на изповеданията. Целта на новата трета алинея главният докладчик свързва със задачата да се изясни спорният въпрос относно юридическия статут, материалната издръжка и вътрешното самоуреждане на религиозните общности. С текста става ясно, че това ще бъде дело на обикновения законодател, който ще има предвид общите начала, предвидени в първите две алинеи. Й. Чобанов изрично подчертава, че „нашата прогресивна общественост, както и правителството и парламентът не подценяват ни най-малко особеното място, което заема БПЦ между всички други верски общности в нашата страна”. Той счита, че историческите заслуги на БПЦ за съхраняването на българския дух, както и фактът, че тя обединява по-голямата част от вярващите от българския народ „дава основание да се разглежда тя по-особено от останалите организирани вероизповедания в страната”. Във връзка с това заявява, че „всяко законодателство, което ще има да урежда

статута на вероизповедните общини, ще следва да държи нашироко сметка за този подчертан характер на националната Българска православна църква”. Според Й. Чобанов демократичните елементи в устройството на БПЦ я отличават от „редица други църковни общности” и това я прави „особено годна да се включи като един важен стълб в градежа на нашата народна демокрация”. Изразява увереност, че „ръководителите на БПЦ ще подсилват непрекъснато демократичните елементи в църковната организация и ще я приобщават всеки нов ден все повече към голямото преустройствено дело на Народната република”. Четвърта алинея мотивира със стремежа да се пресече пътят за спекулиране и използване за политически цели на религиозните вярвания на част от българския народ²⁵.

На 13 декември Св. Синод изпраща писмо до министър-председателя Г. Димитров, в което излага „своята натъженост задето, въпреки многократните молби, не се отреди на православната ни народна църква в Конституцията мястото в нашия общонационален живот, което прилича на нейното достойнство, отговаря на нейното влияние и е в съгласие с историческите ѝ заслуги и сегашното ѝ значение за българския народ”. Изразява се надеждата, че това, което не е намерило място в основния закон на страната „ще бъде предвидено в следващото специално законодателство, та народната ни църква да не остане в небрежение”²⁶. На 29 декември Св. Синод уведомява В. Коларов, министър на външните работи, че в навечерието на закриването на неговата зимна сесия, архиереите, съгласно каноните на църквата, са дали тържествено обещание „за вярно и предано спазване на повеленията на Конституцията на НРБ”. Към него е приложен и оригиналът на тържественото обещание, подписано от всички синодални членове²⁷.

Изложените факти дават основание да бъдат направени определени изводи. Установената на 9 септември 1944 г. власт на ОФ неотлъчно следва обявените в програмата от 17 септември 1944 г. принципи на „пълна свобода на вероизповеданията и на религиозната търпимост; уреждане режима на църквите и отделяне на църквата от държавата, въвеждане на граждански брак”, които поставят по различен начин, в сравнение с предходния период, отношенията между БПЦ и държавата. Продължилите повече от една година опити на Св. Синод да бъдат внесени определени промени в текстовете от новата Конституция, регламентиращи положението на БПЦ, завършват с неуспех. Неприемливи се оказват за новата власт, доминирана от БРП (к), отстояваните предложения на Св. Синод на БПЦ за съхраняване на нейните позиции в духовния живот на българското общество чрез религиозното обучение на младежта, свободното практикуване на православните обряди и ритуали. Следвайки линията, начертана от Полското съвещание от септември 1947 г., на ускоряване процеса на преобразования в посока към изграждане на социализъм, Комунистическата партия се ориентира към промени в проектоконституцията,

повлияни от принципите на съветското държавно право и новата югославска Конституция. В този дух са измененията и в текстовете, свързани с положението на БПЦ. С новата Конституция се премахва доминиращото положение на БПЦ сред останалите вероизповедания в страната, оставя се в ръцете на обикновения законодател решаването на въпросите, свързани с правното положение, материалната издръжка, вътрешното самоуредване и самоуправление на различните верски общности.

БЕЛЕЖКИ

¹ Библиотека на Народното събрание, Материали по Конституцията на НРБ от 1947 г., т. II, л. 15.

² Пак там, т. 3, с. 143–144.

³ Отечествен фронт, бр. 640, 4 окт. 1946 г.

⁴ ЦДА, ф. 147 Б, оп. 3, а.е. 47, л. 1–9.

⁵ Пак там, л. 2.

⁶ Пак там, л. 4.

⁷ Пак там, л. 5–8.

⁸ Материали по..., т. VIII, л. 17–26.

⁹ Пак там, т. X, л. 177–178.

¹⁰ Стенографски дневници на ВНС, 73 з., 20 май 1947 г., с. 6.

¹¹ ЦДА, ф. 165, оп. 1, а.е. 4, л. 68.

¹² Пак там, л. 75.

¹³ Църковен вестник, бр. 26–27, 21 юни 1947 г.

¹⁴ ЦДА, ф. 165, оп. 1, а.е. 4, л. 93–94. Пълният текст на изработената Паметна бележка от 15 юни 1947 г. виж: ЦДА, ф. 165, оп. 1, а.е. 4, л. 96–98.

¹⁵ Пак там, л. 99.

¹⁶ Стенографски дневници ..., 73 з., 20 май 1947, с. 6.

¹⁷ ЦДА, ф. 165, оп. 1, а.е. 4, л. 59.

¹⁸ Пак там, л. 64–65.

¹⁹ Пак там, ф. 147Б, оп. 3, а.е. 1575, л. 21–22.

²⁰ Материали по Конституцията от 1947 г., т. XIII, с. 36.

²¹ Пак там, л. 176.

²² Пак там, л. 197.

²³ ЦДА, ф. 165, оп. 1, а.е. 15, л. 66–67.

²⁴ Пак там, л. 70–71.

²⁵ Стенографски дневници..., 123 зас., 30 ноември 1947 г., с. 760.

²⁶ Пак там, л. 75.

²⁷ Пак там, л. 78.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Български конституции 1990: Български конституции и конституционни проекти. Съставители: В. Методиев, Л. Стоянов. София.

Геновски 1948: Геновски, М. Държавно и конституционно право, т. III. Димитровската конституция. Приложение „Новото конституционно право” (Със самостоятелна номерация). София.

Калканджиева 2002: Калканджиева, Д. Българската православна църква и „народната демокрация” (1944–1953). София.

Петков 2009: Петков, П. Конституционните основи на отношенията между Българската православна църква и държавната власт 1879–1911 г. – В: Преди сто и повече години. Изследвания и очерци по нова история на България. Велико Търново.

Петков 2010: Петков, П. За един „мъртвороден” член от Търновската конституция. – De jure, бр. 1. Официално издание на Юридически факултет на ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”. В. Търново.

Проданов 2010: Проданов, Н. Опитите за приемане на закон за инославните и иноверните вероизповедания в изпълнение на чл. 42 от Търновската конституция. – De jure, бр. 1. Официално издание на Юридически факултет на ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”. В. Търново.

Христоматия 1992: Христоматия по история на България 1944–1948. Народна демокрация или диктатура. София.

Цанков 1933: Цанков, Ст. Конституционните принципи за отношението между държава и църква в славянските държави. – Годишник на Софийския университет, Богословски факултет, т. VI, София.

Цанков 1939: Цанков, Ст. БПЦ от Освобождението до настояще време. – Годишник на Софийския университет, Богословски факултет, т. XVI, 1938–1939, София.